Att bygga beredskapskultur genom inkludering – praktiska metoder för delaktighet

Elin Stark, Anna-Lisa Osvalder & Jonas Borell
Avd. Design & Human Factors, Chalmers tekniska högskola, 412 96 Göteborg
E-post: anna-lisa.osvalder@chalmers.se, Tel: 031-772 3643

Nyckelord: inkludering, delaktighet, samskapande, social hållbarhet, praktiska verktyg

I takt med att samhällets krisberedskap utvecklas har medvetenheten ökat om att hela befolkningens olikheter, förmågor och behov måste beaktas i risk- och sårbarhetsanalyser, krisplaner och förberedelser. Ett socialt hållbart beredskapssystem kräver att vi går bortom föreställningen om sårbara grupper som passiva mottagare av hjälp, och i stället erkänner deras kompetens, erfarenheter och resurser som en aktiv del av krishanteringssystemet (Chang et al., 2023; Pertiwi et al., 2019; Stark et al., 2024). Traditionellt har personer med funktionsnedsättningar ofta exkluderats från beredskapsarbete, eller betraktats som mottagare av stöd snarare än aktiva deltagare (Raquette & Wester, 2020; Stark et al., 2024). Samtidigt har forskning återkommande visat på vikten av inkludera även personer med funktionsnedsättning i beredskapsarbetet: dels för att det kan få fatal utgång när det inte görs (Kelman & Stough, 2015; Reinhardt et al, 2011) och dels för att beredskapen för övriga samhället blir bättre när en bred behovspalett har beaktats (Haeffele & Storr, 2020). Detta projekt tar fasta på att deras erfarenheter och praktiska kunskap kan bidra till mer träffsäkra och rättvisa insatser, och samtidigt stärka individens egna beredskapsviljan.

Detta bidrag utgår från resultat framtaget i det MSB-finansierade forskningsprojektet *"Från passiv mottagare till aktiv resurs i krishanteringssystemet"*, där målet har varit att utveckla kunskap, metoder och verktyg för att förbättra inkluderingen av personer med funktionsnedsättningar i krisberedskapen. Projektet använde aktionsforskning och samskapande metoder för att skapa praktiska lösningar, med fokus på lokal nivå, men med potentiella tillämpningar på regional, nationell och internationell nivå. Genom omfattande intervjuer, workshops och interaktiva övningar har projektet samlat insikter från såväl beredskapsarbetare som olika målgrupper med komplexa kommunikations- och funktionsnedsättningar, inklusive personer med intellektuell funktionsnedsättning, personer som kommunicerar med högteknologisk alternativ kommunikation, personer med afasi (språkstörning efter exempelvis stroke) samt medlemmar från strokeföreningar.

Insikter från målgruppen

Många med funktionsnedsättningar upplever kommunikationssvårigheter av olika slag (Sigafoos & Gevarter, 2019) och i en kris ställs extra höga krav på fungerande kommunikation samtidigt som situationens stress ofta försvårar för de som redan har det svårt (Beukelman & Light, 2020). Personer med omfattande kommunikationssvårigheter står

inför unika utmaningar vid kriser, då de ofta har begränsad förmåga att hitta, förstå och följa information utan stöd från andra. Afatiker (figur 1) i studien visade exempelvis att de kunde hantera grundläggande krisinformation, såsom att söka information på internet via mobiltelefon eller dator, men hade svårt att följa komplexa händelseförlopp och saknade planer för situationer där tekniska hjälpmedel inte fungerar. Trots detta uttryckte deltagarna förtroende för sin egen förmåga att klara sig eller att få stöd från familj, men var skeptiska till att samhället skulle känna till deras behov och ge adekvat stöd under en kris. Viktiga insikter inkluderade vikten av sociala nätverk, såsom afasinätverk och strokeföreningar, för att både förstå och förmedla krisinformation. Detta påvisar vikten av att sådana föreningar hålls informerade och ges information som passar deras målgrupp. Gruppen uttryckte också vid efterföljande besök att de hade börjat prata med varandra om krisberedskap och hade upprättat en samtalskedja för att kontrollera att alla mår bra vid nästa kris. Detta påvisar hur inkluderande samtalstekniker hjälper personer som är fysiskt och kognitivt starka att agera och ta ansvar för sin egen och andras beredskap, om de bara förstår och kan uttrycka sig inom ämnet.

Figur 1: workshop med afatiker

I projektet medverkade även personer med omfattande fysiska funktionsnedsättningar som kommunicerar via högteknologisk alternativ kommunikation (figur 2). De använder symbolspråket Bliss och är starkt beroende av assistenter och tekniska hjälpmedel som elrullstol, lyftanordningar, medicinteknisk utrustning och kommunikationsteknik såsom ögonstyrning och datorer. De kunde identifiera särskilda hinder i krissituationer, till exempel brister i hur krisinformation kommunicerats historiskt, svårigheter att tolka instruktioner och att många uppmaningar inte upplevs riktade till dem.

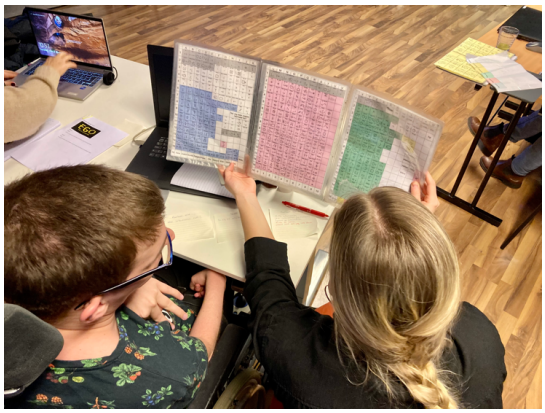

Figur 2: Blissare samtalar om kris

Gruppen föreslog konkreta förbättringar, som fysiskt tillgängliga webbplatser med uppläst information på Bliss-språket och kortfattade instruktioner, samt vikten av att det finns personal som kan svara på frågor. Efter medverkan hade gruppen tagit kontakt med sina assistansbolag och efterfråga en egen beredskapsplan utifrån individuella behov samt skrivit en ordlista på krisrelevanta ord som i dagsläget saknar motsvarande Bliss-symboler. Detta styrker insikten om att samtal om kris väcker engagemang även hos personer som utifrån sett kan anses vara beroende av andras stöd vid en kris – men det är de själva som är experter på vad de behöver och vad som måste prioriteras i en nödsituation. Ett citat från en Blissare exemplifierar detta tydligt:

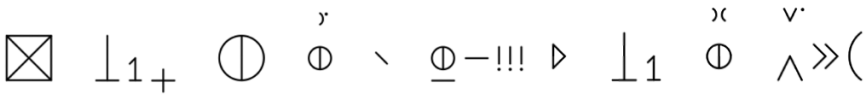

Hela mitt liv har varit en kris, så jag är beredd.

Personer med intellektuell funktionsnedsättning deltog i workshops baserade på både litterär text och praktiska övningar. Genom metoder som *Shared Reading* och bildstöd skapade deltagarna egna krislistor (figur 3), vilket gav dem möjlighet att öva på att planera för situationer som evakuering eller att stanna hemma vid kris. Uppföljande enkäter visade att flera deltagare hade vidtagit konkreta åtgärder i hemberedskap, såsom att köpa utrustning och diskutera ämnet med familj och vänner. Detta visar att aktivt deltagande inte bara stärker förståelsen, utan också leder till praktiska förbättringar i egenberedskap.

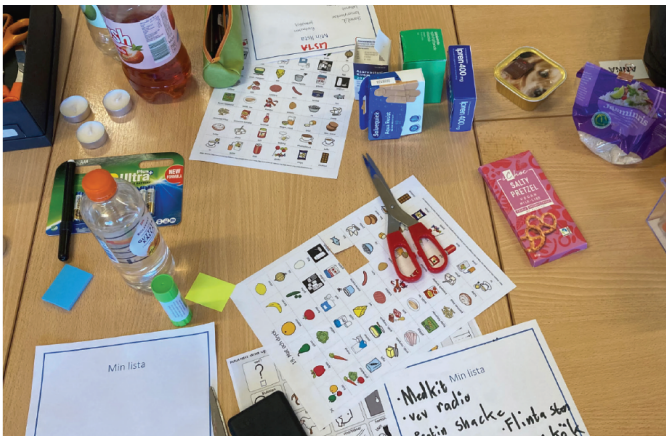

Figur 3: krislista med bildstöd

Medlemmar från strokeföreningen betonade vikten av grannsamverkan, kännedom om skyddsrum, och behovet av övning vid strömavbrott och hantering av sopor och avlopp. Diskussionerna visade att deltagarna är villiga att bidra med erfarenheter och idéer, men att kommunikationen med myndigheter och samhällsaktörer behöver förbättras för att deras behov ska tas på allvar.

Citat från deltagare illustrerar dessa perspektiv tydligt: *"Jag tror inte samhället vet om mig och mina behov vid en kris"*, *"Med våra assistenter kan vi göra allt, utan dem ingenting"* och *"Jag kan ta hand om mig själv om jag får stanna hemma"*.

Praktiskt material och metoder

Utifrån dessa insikter utvecklades fem praktiska verktyg som stödjer aktörer på lokal nivå i att planera och genomföra inkluderande krisberedskap:

1. **Samskapande workshops:** Dessa bygger på interaktiv metodik där deltagarna gemensamt identifierar risker, prioriterar åtgärder och testar lösningar. Tekniker inkluderar rit-prat, seriesamtal, piktogram och metoden *Shared Reading*, vilket gör det möjligt att engagera personer med olika kommunikationsförmågor på lika villkor. Workshops fungerar både som kunskapsinsamling och som pedagogisk övning för deltagarna.
2. **Inkluderande krishanteringsövningar:** Genom fysiska övningar, risk- och sårbarhetsanalyser samt motspelsövningar får personer med funktionsnedsättningar delta aktivt. Övningarna belyser praktiska hinder, exempelvis förflyttning till skyddsrum, tolkning av krisinformation, och användning av hjälpmedel under stress. Resultaten visar att övningarna ökar både förståelsen och handlingsberedskapen hos deltagarna.
3. **Riktlinjer för tillgänglig krisinformation:** Materialet inkluderar språk, bild, struktur och alternativa format, och är testat med målgrupperna. Principer inkluderar korta meningar, enkla ord, punktlistor, större text, visuella symboler och ren design för att minimera missförstånd och stress. Anpassningar omfattar även digital och fysisk distribution, inklusive flygblad, torgmöten och webbplatser.

4. **Kommunikationstekniker:** Specifika strategier för att samtala med personer med svårigheter i tal, förståelse eller skrift, som exempelvis bildstöd, kommunikationsappar och tekniska hjälpmedel. Utbildning av *facilitatorer* säkerställer att information kan förmedlas på ett tydligt och stödjande sätt under både planering och krissituationer.
5. **Krispass:** Ett personligt dokument som samlar viktig information om individens medicinska behov, kommunikationsbehov och hjälpmedel. Krispasset kan bäras med vid evakuering eller delas med personal och anhöriga för att underlätta snabb och korrekt assistans.

Dessa verktyg är inte bara metodiska hjälpmedel utan fungerar också som en plattform för att synliggöra värden som tillit, delaktighet och social inkludering i praktiskt arbete. De ger konkret stöd för aktörer i kommuner, frivilligorganisationer och civilsamhället att arbeta systematiskt med målgruppsanpassad beredskap.

Slutsatser

Projektets resultat visar tydligt att personer med funktionsnedsättningar inte bara kan delta i krisberedskapsarbete, utan att deras deltagande förbättrar kvaliteten på insatserna. Genom att de bjuds in till samtal om kris, på ett tillgängligt vis, kan ta öka sin egenberedskap och ta ansvar för varandra, samtidigt som de bidrar med viktig information till hela beredskapsapparaten. Genom att erkänna dem som aktiva resurser snarare än passiva mottagare ökar både tilliten mellan samhällsaktörer och individer, och individens motivation och ansvarskänsla stärks.

Projektet visar vidare att social hållbarhet är en förutsättning för effektiv krisberedskap. Inkluderande metoder minskar risker för missförstånd, ökar handlingsberedskap och stärker den lokala gemenskapen. Delaktigheten främjar också egenberedskap hos sårbara grupper, vilket kan minska beroendet av externa insatser under kriser.

En viktig slutsats är att krisberedskap behöver systematiska investeringar i tid, utbildning och resurser för att inkludera alla medborgare, särskilt de med komplexa behov. Strategier som kombinerar teknik, kommunikation, utbildning av facilitatorer, aktiva övningar och personlig dokumentation bidrar till ett resilient samhälle som kan hantera både vardagliga störningar och större katastrofer. Projektets arbete visar att med rätt metoder kan samhällets beredskap bli både mer inkluderande och mer träffsäker. De metoder som använts här är även positiva för andra i utanförskap: personer med annat modersmål, dyslexi eller språkstörning.

Sammanfattningsvis visar projektet att verklig inkludering i krisberedskap inte handlar om att ge extra stöd som ett tillägg, utan om att bygga system som utgår från alla människors kapacitet och behov. Genom aktivt deltagande och samskapande blir sårbara grupper inte bara mottagare av stöd, utan värdefulla medskapare som stärker samhällets förmåga att förebygga, hantera och återhämta sig från kriser. Detta bidrag är en demonstration av hur praktiska metoder kan omsätta värden som tillit, delaktighet och inkludering i konkret beredskapsarbete och hur ett mer resilient, rättvist och socialt hållbart samhälle kan uppnås.

Källförteckning

Beukelman, D. R., & Light, J. C. (2020). *Augmentative & alternative communication: Supporting children and adults with complex communication needs* (5th ed.). Paul H. Brookes Publishing Co.

Chang, K. J., Villeneuve, M., Crawford, T., Yen, I., Dominey-Howes, D., & Llewellyn, G. (2023). Disaster Preparedness, Capabilities, and Support Needs: The Lived Experience Perspectives of People with Disability. *Disabilities, 3(*4), 648–665. https://doi.org/10.3390/disabilities3040042

Haeffele, S., & Storr, V. H. (Eds). (2020). *Bottom-up Responses to Crisis.* Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-030-39312-0

Kelman, I. & L.M. Stough (2015). *(Dis)ability and (dis)aster*. In: I. Kelman and L.M. Stough (eds.) Disability and Disaster: Explorations and Exchanges. Palgrave Macmillan, New York. Pertiwi, P., Llewellyn, G. & Villeneuve, M. (2019). *People with disabilities as key actors in community-based disaster risk reduction*. Disability & Society 34:9-10.

Reinhardt, J. D., Li, J., Gosney, J., Rathore, F. A., Haig, A. J., Marx, M., Delisa, J. A., & *On behalf of the International Society of Physical and Rehabilitation Medicine's Sub-Committee on Rehabilitation Disaster Relief.* (2011). Disability and health-related rehabilitation in international disaster relief. *Global Health Action, 4*(1), 7191. https://doi.org/10.3402/gha.v4i0.7191

Raquette, T. & Wester, M. (2020). *Likvärdigt skydd mot olyckor för personer med funktionsnedsättning. En kunskapsöversikt.* MSB Publikationer, Karlstad. https://rib.msb.se/filer/pdf/29394.pdf Hämtad 240425.

Sigafoos, J., & Gevarter, C. (2019). Introduction to the Special Issue: Communication Intervention for Individuals with Complex Communication Needs. *Behavior Modification*, *43*(6), 767–773. https://doi.org/10.1177/0145445519868809

Stark, E., Osvalder, A-L. & Borell, J. (2024). Civil beredskap, krisberedskap och resursfördelning – En kunskapsöversikt om inkludering och mångfald. Chalmers University of Technology, Gothenburg, Sweden. Knowledge overview MSB research (in Swedish). https://forskning.msb.se/sok-i-forskningsbanken/2024/civil-beredskap-och-resursfordelning-en-kunskapsoversikt-med-inkludering-och-mangfald-i-fokus/